

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МАСОВИДНОЇ ПОВЕДІНКИ

УДК 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.08>

ОКСАНА МЕЛЕНКО

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0002-9410-0779

СВІТЛАНА КАРВАЦЬКА

доктор юридичних наук, професор,

в.о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

ORCID: 0000-0001-9948-4866

Анотація. У статті проведено аналіз свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в умовах соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки з проявами конфліктогенності та радикальних політичних наративів. Право на свободу вираження політичних поглядів визначено як фундаментальний елемент демократичного суспільства та конституційного правопорядку. Зауважено, що таке право забезпечує громадянам можливість артикуляції позицій, обміну ідеями та формування публічного дискурсу. Водночас у контексті соціальної поляризації це право набуває суперечливих проявів, зокрема у вигляді масовидної поведінки. У дослідженні феномен масовидності актуалізовано в умовах політичної мобілізації, що дало можливість визначити його з позиції радикалізації публічної комунікації. Наголошено, що політичні висловлювання у передвиборчий період стають інструментом впливу на електоральну масу, стимулюючи емоційно-резонансні реакції. Оскільки в умовах інформаційної маніпуляції свобода слова здатна підмінити раціональний вибір імпульсивними настроями, зроблено умовивід, що у зв'язку із такими процесами утворюється небезпечна межа між демократичним порядком і правовим хаосом. Масовидна поведінка, підживлена політичними наративами, спричиняє ризики соціального протистояння. Відсутність чіткої межі між організованими та спонтанними формами політичної активності сприяє порушенню громадського порядку. Пропаганда і політична риторика апелюють до базових емоцій і національної ідентичності, підсилюючи ефект соціальної агресії. Це нівелює критичне мислення, що є ключовим для функціонування демократії. У результаті свобода вираження поглядів втрачає свій емансипативний потенціал. Вона перетворюється на інструмент масової мобілізації, схильної до деструктивної політичної активності. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю переосмислення механізмів правового регулювання у сфері політичної комунікації. Потребує розробки ефективний правовий баланс між захистом свободи слова та гарантіями інформаційної безпеки. Лише такий підхід дозволить забезпечити демократичну сталість та національну єдність. У цьому контексті право на свободу вираження політичних поглядів має бути не тільки захищене, а й структуровано відповідно до викликів соціальної поляризації.

Ключові слова: свобода вираження політичних поглядів, права людини, конституційне право, свобода, демократія, масовидна поведінка, правова поведінка, політичний дискурс, передвиборча політична кампанія.

FREEDOM OF POLITICAL IN CONDITIONS OF SOCIAL POLARIZATION: PHYCHO-LEGAL ASPECTS OF MASS BEHAVIOR

UDC 342.727

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-12.08>

OKSANA MELENKO

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Law*

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9410-0779

SVITLANA KARVATSKA

*Doctor of Science in Law, Professor,
Acting Head of the Department of International and Comparative Law*

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9948-4866

Abstract. The article analyzes the freedom of political expression as a legal phenomenon in the context of social polarization, taking into account its impact on the formation of mass behavior characterized by conflict potential and radical political narratives. The right to freedom of political expression is defined as a fundamental element of democratic society and constitutional order. It is noted that this right ensures citizens' ability to articulate their positions, exchange ideas, and contribute to public discourse. At the same time, under conditions of social polarization, this right acquires controversial manifestations, particularly in the form of mass behavior. The study conceptualizes the phenomenon of mass behavior as activated by political mobilization, allowing it to be interpreted in terms of the radicalization of public communication. It is emphasized that political statements during election campaigns become a tool for influencing the electorate, stimulating emotionally charged reactions. Given that, under conditions of information manipulation, freedom of speech may substitute rational choice with impulsive sentiments, it is concluded that such processes create a dangerous threshold between democratic order and legal chaos. Mass behavior, fueled by political narratives, generates risks of social confrontation. The lack of a clear boundary between organized and spontaneous forms of political activity contributes to the disruption of public order. Propaganda and political rhetoric appeal to basic emotions and national identity, intensifying the effects of social aggression. This undermines critical thinking, which is essential for the functioning of democracy. As a result, freedom of expression loses its emancipatory potential and turns into a tool of mass mobilization inclined toward destructive political activity. The relevance of the study is determined by the need to rethink the mechanisms of legal regulation in the field of political communication. There is a pressing need to develop an effective legal balance between the protection of freedom of speech and the safeguarding of information security. Only such an approach can ensure democratic resilience and national unity. In this context, the right to freedom of political expression must not only be protected but also structured in accordance with the challenges of social polarization.

Key words: freedom of political expression, human rights, constitutional law, freedom, democracy, mass behavior, legal behavior political discours, electoral political campaign або pre-election political campaign.

Право на свободу вираження поглядів посідає важливе місце серед фундаментальних конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це право не лише є константою особистої автономії, а й слугує невід'ємною складовою демократичного суспільства, визначальною передумовою його сталого розвитку та прогресу. Людина як соціальна істота потребує обміну думками, переконаннями, почасти суперечливими та нетрадиційними. Особливо важлива для неї артикуляція в публічному просторі, коли через критичні вислови, діаметрально протилежні ідеї, вона реалізує своє право бути почутою, впливає на формування громадської думки та сприяє утвердженню публічного діалогу як основи демократичного співбуття. У такому контексті свобода вираження поглядів постає особистим правом, основою функціонування відкритого, демократичного, плюралістичного суспільства, в якому розбіжність поглядів веде не до конфлікту й протистояння, а до комунікації, компромісу та зміцнення засад правової держави.

На противагу цьому у фрагментарному суспільстві політична комунікація втрачає характер діалогу, перетворюючись на інструмент символічного протистояння та психологічного консолідування окремих соціальних груп. Умови соціальної поляризації сприяють появі ефекту «інформаційної резонансності», коли свобода слова активує латентні конфлікти, що трансформується у соціально активні форми публічного протесту. У поляризованому суспільстві формою соціальної поляризації часто стає масовидна поведінка, яка знаходить своє вираження через публічні акти спротиву. Колективна динаміка протестних рухів демонструє, що свобода політичних висловлювань може набути рис спонтанного масового вибуху, де межа між правовим демократичним порядком та правовим хаосом стає розмитою. За таких умов соціальна поляризація, яка посилює ризик маніпулятивного впливу на публічну свідомість, сприяє вдосконаленню правових механізмів захисту як свободи слова, так і інформаційної безпеки.

Вагомий внесок у дослідження різноманітних юридичних і психологічних проблем, які безпосередньо стосуються загальнотеоретичних характеристик свободи вираження політичних поглядів і переконань здійснили З. Байталюк, В. Бедь, Т. Слінько, Е. Тітко, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін. В той же час, варто констатувати, що питанню свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в контексті соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки уваги майже не присвячено, що і зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз свободи вираження політичних поглядів як правового феномену в умовах соціальної поляризації, з врахуванням її впливу на формування масовидної поведінки з про-явами конфліктогенності та радикальних політичних наративів.

Свобода вираження політичних поглядів і переконань становить фундаментальну основу сталого функціонування демократичної політичної системи держави [4, с. 64–65]. Вона є інтегральною базою демократичного правопорядку, в межах якого забезпечується реалізація та охорона конституційних свобод, а будь-які форми свавільного владного тиску або політичні репресії визнаються несумісними з засадами легітимного панування.

Право на свободу вираження політичних поглядів у демократичному суспільстві постає як конституційне право, яке має низку базових ознак, які визначають його зміст та обсяг.

По-перше, воно має універсальний характер, тобто належить всім громадянам, які перебувають під юрисдикцією держави. Такий підхід узгоджується зі стандартами міжнародного права у сфері прав людини та закріплює спрямування держави інтегрувати демократичні цінності у глобальний простір [9, с. 148].

По-друге, така свобода за змістом невідчужувана, має характер природного права, яке визнається та захищається державою. Держава, визнаючи це право, бере на себе позитивні зобов'язання його забезпечити та захистити.

Функціонування сучасної демократії значною мірою базується на принципах відкритого обговорення та вільного обміну ідеями, а також прямо залежить від ефективного забезпечення й правового захисту свободи вираження поглядів [2, с. 8]. Досвід демократичних країн переконливо демонструє, що саме ця свобода виступає необхідною умовою інноваційного розвитку, суспільного поступу та зміцнення інститутів громадянського суспільства – на відміну від авторитарних режимів, які в силу своєї природи неспроможні створити подібні умови. Систематичне ігнорування або обмеження свободи слова призводить до моральної, соціальної та інституційної деградації, стримуючи індивідуальну самореалізацію та підриваючи засади легітимного державного управління.

Заборона публічного обговорення та вільного обміну ідеями, деградація суспільства на соціально-політичному ґрунті призводить до його радикалізації, збільшення чисельності масових заходів протестного характеру, пов'язаних з груповими порушеннями правопорядку. Серед найтяжчих наслідків суспільної практики, заснованої на екстенсивному виробництві й авторитарному управлінні, – формування так званої «масовидної людини», що відчуває себе тільки частиною маси, яка потребує керівництва. Яскравим прикладом є поведінка людини, яка підсвідомо ухиляється від самостійних вчинків і рішень, від самовідповідальності й навіть від осмислення суті й змісту запропонованих «авторитетом» дій. Такі люди є об'єктом маніпулювання й не претендують на статус особистості. Свого роду «антиособистість» – «масовидна людина», в характерних особливостях поведінки якої прослідковується заперечення особистості людини, заздрість і й жадоба нівелювання, що відтворює певний набір

та якостей «одномірної людини», на яку легко впливати, для якої нормою є відвернення реального, не сприйняття дійсності, викривлення фактів. Звичайно, суб'єктом масовидних явищ є не одна людина, це сукупність осіб, які можуть і не мати безпосередніх контактів між собою, але об'єднані певним загальним інтересом (ідеологія, масові міграції, релігійні уподобання та ін.) [6, с. 118].

Слід зауважити, що спільне зібрання у вигляді організованої масовидної поведінки, що представлена публікою, санкціонованими мітингами та демонстраціями, коли присутні дотримуються заздалегідь визначених норм і правил та керуються раціональними приписами і таке ж зібрання, учасники якого знаходяться в стані емоційного збудження і характеризуються готовністю до негайної дії, створюють натовп для якого характерна вже неорганізована масовидна поведінка – це дві форми масовидної активності громадян. Звичайно, найбільшу загрозу становить натовп як форма неорганізованої масовидної поведінки, об'єднана агресивність та емоційна негативна забарвленість якого спричиняє порушення громадського порядку, створення загрози для громадської безпеки, непокори або протидії законним вимогам представників влади, що набуває в окремих випадках характеру адміністративних правопорушень та кримінальних злочинів (групові порушення громадського порядку, масові безпорядки).

На перший погляд може складатися враження, що організована масовидна поведінка є проявом абсолютно правомірної поведінки. Проте, організація людей, які несвідомо під впливом інших, керуючись загальними настроями з різних меркантильних міркувань беруть участь в різних політичних процесах на мітингах чи зборах, виключає свідому і відповідальну поведінку. Наприклад, наскільки можна визнати масовидну поведінку саме організованою, коли мова йде про участь громадян держави-окупанта, у мітингах на підтримку «руського міра»? Коли всі норми міжнародного законодавства порушуються і йде свідоме маніпулювання людьми і нав'язування ідей «братніх народів», «необхідності захисту російськомовних меншин» [6, 119]. Такий вплив, пропаганда створює середовище, в якому вся маса сприймає прийняті рішення, як власні, що залежать саме від них, а не від зовнішніх факторів, яких такі індивіди вже не усвідомлюють. Загально відомо, що основний закон організації маси полягає в законі абсолютної рівності, а маса і є втіленням цієї рівності.

Враховуючи цю ознаку, суть існування маси полягає саме в тому, щоб всіх зробити однаковими, без особистісними, безликими, якими легко керувати, які виконуватимуть волю «лідера», при цьому достатньо для них задовольнити тільки базові їх потреби. У масових скупченнях всі люди є рівними, вони однаково підлягають поглибленню в масову свідомість, індивідуальність кожного просто зникає. Саме такою безособистісною масою найлегше маніпулювати. Характерною особливістю маси є низький рівень розвитку критичного мислення, інтелекту, що призводить до втрати здібностей розмірковувати, аналітичного та абстрактного мислення, підвищення емоційності, зниження стресостійкості, порушення логіки у діях та вчинках. Отже, у масі перемагає не розум, а більшість.

Маси відіграють одну з найголовніших ролей у формуванні політичного процесу; вони визначають напрям діяльності всіх соціально-політичних інститутів, прямо чи опосередковано, свідомо чи несвідомо. Також маси є основним об'єктом впливу і політичних інститутів, організацій, політичних сил. Особливо вагоме місце маси посідають під час передвиборчих кампаній, коли суспільство обирає своїх представників, наділяючи їх владою. В цей період звертають увагу на суспільно-політичні проблеми і маси автоматично перетворюються на електорат, а потім виборців, що значно змінює їх соціальну роль, статус та значущість. Соціальна поляризація трансформує свободу вираження політичних поглядів з інструменту демократичного суспільства в каталізатор масо видної поведінки, що дедалі більше набуває сталих конфліктогенних рис.

У передвиборчих компаніях свобода вираження політичних поглядів набуває особливого значення, адже виступає не тільки правом особи, а й індикатором демократичної сталості суспільства. Політична комунікація у період виборчої кампанії – поле взаємодії правових гарантій та соціальних запитів, що часто переростає у масовидний хаос.

Активізація свободи вираження політичних поглядів під час передвиборчої боротьби провокує підвищену чутливість суспільства до інформаційних маніпуляцій, пропагандистської дезінформації та поляризованих наративів. Під впливом політичної риторики формується модель масовидної поведінки, яка апелює до ірраціональної активності та психоемоційної активності. Емоційне та фрагментарне висловлювання політичних переконань у масовому форматі може призвести до ескалації соціальної напруги та радикальних публічних дискурсів. За допомогою політичної пропаганди може

бути використана легітимна свобода задля емоційного підбурення виборців із закликами до соціальної ворожнечі. Психологічний ефект приналежності до соціальних груп посилюється завдяки політичним меседжам, що цілеспрямовано апелюють до національної ідентичності, історичних травм або соціальних очікувань. Масовидна поведінка виборців під впливом політичної пропаганди та політичної дезінформації проявляє симптоми «емоційної резонансності», що підміняє раціональний вибір емоційною імпульсивністю. За таких умов масова комунікація викликає ефект «соціальної агресії», що нівелює критичне мислення на користь емоційного підбурення виборців. Незважаючи на закріплення на нормативному рівні гарантій свободи слова, її реалізація в умовах виборів вимагає балансування між відкритістю політичного дискурсу та уможливлення закликів до соціальної ворожнечі. Виключно за такої умови виборчий процес трансформуватиме індивідуальні переконання в колективні імпульси, що у масовидній поведінці набуватиме не деструктивної, а конструктивної форми.

Таким чином, аналізуючи вищесказане можна зробити такі висновки. Під час передвиборчої кампанії маси виступають не тільки електоральним ресурсом, а й основним суб'єктом політичної мобілізації, що визначає зміст політичного дискурсу. У таких реаліях свобода вираження політичних поглядів трансформується з фундаментального конституційного права в інструмент масової політичної динаміки, здатної як конструктивно активізувати, так і дестабілізувати суспільство. Маніпулятивне використання політичних висловів через риторику політичних програм сприяє формуванню політичної напруги та легітимації радикальних політичних наративів. Соціальна поляризація підвищує вразливість електорату до маніпулятивних технологій впливу, які сприяють формуванню масовидної поведінки з проявами конфліктогенності та соціальної небезпеки. Ескалація масових поляризованих настроїв на ґрунті гіперемоційних висловлювань політичних переконань створює значні ризики деструктивної соціальної напруги. З метою запобігання проявам агресивної соціальної активності реалізація свободи слова в умовах передвиборчої кампанії вимагає чіткого правового балансування між відкритістю публічної думки та уможливленням соціального маніпулятивного розпалювання ворожнечі. Виключно за умови синхронізації свободи вираження політичних висловлювань та закріплення на законодавчому рівні механізму запобігання масовим протестам і психоемоційній політичній активності суспільство у своєму розвитку зберігатиме ознаки національної єдності та демократичної сталості.

REFERENCES

1. Alekandrov, D.O., Kazmipenko, B.H., Kazmipenko, L.I. (2007). *Yuprydychna psicholohiia: Pidpychnyk / za zah. ped. L.I. Kazmipenko*, Kyiv: KHT, 360 c. [in Ukrainian].
2. Baitaliuk, Z.V. (2024). Pravo na svobodu vyrazhennia politychnykh pohliadiv yak fundamentalna osnova demokratychnoho suspilstva. *Erlikhivskyi zhurnal*. Vyp. 9. S. 5–11. [in Ukrainian]
3. Bed, B.B. (2007). *Yuprydychna psicholohiia: Havchalnyi posibnyk dlia BHZ* (ped. MOH Ukrainy). 4-e vyd. Lviv : Novyi svit, 376 c. [in Ukrainian].
4. Huivan, P.D. (2020). Vilne vyrazhennia pohliadiv u demokratychnomu suspilstvi. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya Yurydychni nauky*. Tom 31 (70). № 3. S. 63–68. [in Ukrainian]
5. Kisil, R.V. (2015). Vplyv faktoriv suhestii ta hrupovoi transtsendentsii modusiv rehuliuвання povedinky indyvida na potentsiinu kryminohennist. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriya yurydychna*. Vyp. 1. S. 325–333. [in Ukrainian].
6. Melenko, O. (2022). Psykholoho-pravova sutnist ta oznaky masovydnoi povedinky: transformatsiinyi pohliad kriz pryzmu viiny. Prava liudyny ta publichne vriaduvannya v suchasnykh umovakh : tezy dop. V mizhn. pravnychoho forumu (m. Chernivtsi, 10 chervnia 2022 r.). Chernivtsi. Tekhnodruk. S. 116–120. Retrieved from: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_ta_publichne_vryaduvannya_v_suchasnykh_umovah_2022.pdf [in Ukrainian].
7. Pankratova, V. (2024). Pravo na svobodu slova: teoretyko-pravovyi aspekt. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4. S. 81–84. [in Ukrainian].
8. Svyrydenko, H.V. (2015). Pravomirna povedinka: vyvchennia ta rozghliad u novykh realiiakh. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 62–65. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_1_16 [in Ukrainian]
9. Sukhorolskyi, P. (2015). Mizhnarodni standarty zabezpechennia svobody vyrazhennia pohliadiv v umovakh utverdzhennia kontseptsii pozytyvnykh oboviazkiv derzhavy. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava*. № 1. S. 148. / S. 146–155. [in Ukrainian].
10. Titko, E. (2011). Standarty ta rozuminnia prava na svobodu vyrazhennia pohliadiv na terenakh Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. Vyp. 4. S. 393–398. [in Ukrainian].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Александров Д.О., Казміренко В.Г., Казміренко Л.І. Юридична психологія: Підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренка, Київ: КНТ, 2007. 360 с.
2. Байталюк З.В. Право на свободу вираження політичних поглядів як фундаментальна основа демократичного суспільства. *Ерліхівський журнал*. 2024. Вип. 9. С. 5–11.
3. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник для ВНЗ (ред. МОН України). 4-е вид. Львів : Новий світ, 2007. 376 с.
4. Гуйван П.Д. Вільне вираження поглядів у демократичному суспільстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія Юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 63–68.
5. Кісіль Р.В. Вплив факторів сугестії та групової трансценденції модусів регулювання поведінки індивіда на потенційну криміногенність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. серія юридична. 2015. Вип. 1. С. 325–333.
6. Меленко О. Психолого-правова сутність та ознаки масовидної поведінки: трансформаційний погляд крізь призму війни. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : тези доп. V міжн. правничого форуму (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.). Чернівці. Технодрук. 2022. С. 116–120. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/prava_lyudyny_ta_publichne_vryaduvannya_v_suchasnyh_umovah_2022.pdf (дата звернення : 02. 04. 2025 р.)
7. Панкратова В. Право на свободу слова: теоретико-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 81–84.
8. Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: вивчення та розгляд у нових реаліях. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 62–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_1_16
9. Сухорольський П. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження концепції позитивних обов'язків держави. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 1. С. 146–155.
10. Тітко Е. Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах України. *Часопис Київського університету права*. 2011. Вип. 4. С. 393–398.